

UNITÁRIUS KÖZLÖNY.

A VALLÁSOS ÉS ERKÖLCSÖS ÉLET ÉBRESZTÉSÉRE

KIADJA A DÁVID FERENCZ EGYLET.

SZERKESZTIK: DR. BRASSAI SÁMUEL és BOROS GYÖRGY.

Előfizetési ára egész évre 2 korona 40 fillér (1 frt 20 kr.) Egyes szám ára : 24 fillér (12 kr.) A Dávid Ferencz Egylet rendes tagjai 5 évi kötelezettséggel egy évre csak 2 koronát fizetnek. Minden pénz Iszlai Márton egyll. pénztárnokhoz küldendő Kolozsvárra (unitárius leányiskola).

Őszszel.

Vége van már most a nyárnak,
 Fecske, gólya meg-megállnak
 S nézik milyen lett a rét.
 A rigó meg azt beszéli,
 Hogy még a dal sem a régi,
 Bánatosabb mint elébb.

A hol a dér keze érte,
 Lehullott a mező éke,
 Száraz avar, mi maradt.
 Az is, a mint járunk rajta,
 Az ősz hangulatát tartja,
 Búsan önti a panaszt.

Százados tölgy, rezgő nyárfá
 Leveleit szétzilálta
 Őszi idő vad szele.
 El-el nézem a tar ágat,
 Beképzem egy árvának,
 Kinek nincsen senkije.

A pataknak csöndes ajka,
 Titkait most hiven tartja.
 Nem beszéli el tovább,
 Hogy a kertnek folyondára
 Miként fogta fel karjára
 A szép gyöngye violát.

Bujkál a nap is az égen,
Kihalt tájra mért is nézzen.
Mint egy búsuló anya
Felhő fátyolt híz szemére
S meg is indul aztán végre
Könnyeinek zápora.

Hol megszakad völgyek tere,
Büszkébb csak a hegyszirt leve,
Mutatva rőt kőfalát.
Hogy enyészet szállott sokra,
Felhőképben kibontotta
Győzedelmi zászlaját.

Akármerre járok, nézek,
Egyhangubb lett ez az élet,
Sok kis madár nem dalol,
A legtöbbje tova szállván,
Avar között, puha párnán
Meghuzódott valahol.

Menjetek hát meg se állva,
Fecske, gólya messze tájra,
Egy hivetek sem maraszt.
Megőrizzük mi a fészket,
S átadjuk, ha visszatértek
Köszönteni a tavaszt.

Tarcsafalvi Albert.

Az angol unitárius nők

a budapesti és kolozsvári unitárius nőknek.

Anglia aug. 9. 1893.

Kedves testvéreink a magyar unitárius egyházban!

Szivünk felmelegedett és bátorságunk erősödést nyert a mult évben az által, hogy az Önök kitünő (excellent) honfitársnője Buzogány Mari kisasszony közöttünk volt. Ezt megelőzőleg soha sem éreztük az önök unitárius egyházát olyan közel magunkhoz, mint a milyen közel érezzük most. Ezt megelőzőleg soha sem tudtuk olyan tisztán, mint a hogy tudjuk most, hogy azokban az egyházakban vannak kedves unitárius nők, a kik előre törnek, mint mi, a magasabb rendű nevelésért és a kik buzgósággal munkálúak a keresztény egyházért.

Mi az önök egyháza történelmét elejétől, vagyis az európai

reformatio idejétől kezdve újra tanulmányozás alá vettük és bámulva látjuk, hogy már Erzsébet királynénk idejében, a mikor itt Angliában még csak egy-két unitárius magán ember akadt, a ki nézetét nyilvánosságra merete hozni, önök már akkor egy erős és hasznos egyházzá tömörültek, fenntartva az isten igaz eszméjét és szorgalmasan terjesztve azt magok körül. Mi az önök példáján sokat tanultunk a valláshoz való ragaszkodásból.

Bámulva látjuk, hogy önök a nőnevelés iránt való odaadó buzgóságukban egész Európán keresztül, ide hozzánk, el merték küldeni egyik leányukat, hogy itt tanulmányozza az iskolákat és összehasonlítást tegyen a tanítás különböző módszerei között.

Mi reméljük, hogy Londonban tett látogatása hasznára vált neki és jó gyümölcsöket fog teremni ezután nagyobb mérvű munkássága által. Buzogány kisasszony megszerettette magát közöttünk mindnyájunkkal. Most örömmel várjuk, hogy egy másik leányuk ide érkezék a Channing House-ba. Mi igyekezni fogunk a legyöngédebb figyelemmel lenni iránta.

Reméljük, hogy az a barátság, a mely Anglia és Magyarország női között megkezdődött az idő folyamán állandóan fog növekedni mindkét egyházunk javára.

Meleg testvéri szeretettel jegyezzük alá neveinket, az unitárius hitben önöké: *Tagart Lucy M., Hill Florence, Sharpe Emilia, London, Sharpe Matild, Channing Hause; Dangerfield E. (Channing Hause School) Robert Spcarsné, Broodrickné, Tucker Nelli, Bristol; Walker Florence, Manchester; Jordan Minni, Irland; Getty Mina, Irland; Hall M. Ida, Irland; Hawkins G. M., London; Johnson R. E. Stockholm (Svédország); Randell Violet, Swindon; Allwork Eva, East Grinstead; Ashly Blanka, BIRTHDALE; Thomas Etheldreda, Doncaster; Wallwork Ida, Manchester; Moore Kitty, Croidon; Scott Sybil, Irland; Morrow Netta, Irland; Slater Edith, Leeds; Squier Dora, Manchester; McClelland Anna, Irland; Wilton Flori, London; Atkins Katie, Hinckley; Payne M., Manchester; Mitchell Ethel, Sale; Broadrick Mabel, Yeovil; Broadrick Theodora, Yeovil; Hayhurst Flossie, Lytham; McClelland Eva, Irland; Spears Bessie, Highgate.*

A kolozsvári és budapesti unitárius nők az angol unitárius nőknek.

Szeretett testvéreink!

Kedves levelöket a legnagyobb örömmel vettük, mert abban is egyik bizonyágát látjuk annak, hogy a mi őszinte szeretetünk és rokonszenvünk önök iránt, viszonzva van. Örömmel és hálával tölti el szívünket az a gondolat, hogy oly távol tőlünk vannak hitsorsosaink, a kik nemcsak áldozatkészséggel, hanem testvéri

jóindulattal és szeretettel viseltetnek — a multban oly sok megpróbáltatáson, üldözésen és szenvedéseken keresztül ment egyházunk iránt. Ezt önök kiváló szépen megmutatták azzal, hogy alkalmat adtak egyik honfitársnőnknek és barátnőnknek, Buzogány Marishának, hogy önök között egy évet tölthessen, hogy az önök rendszerét a nőnevelés terén, mely a műveltség legmagasabb fokán áll, tanulmányozhassa. Barátnőnk kifogyhatatlan az önök iránt érzett hálájának, és az önök iránta tanusított szives jóságának az elbeszélésében. Kérjük, fogadják érte a mi testvéri hálás köszönetünket is. Teljes bizalommal bocsátjuk másik honfitársnőnket, hitrokonunkat Fangh Erzsit önök közzé.

Azon reménnyel üdvözöljük önöket, hogy az angol és magyar unitárius nők között megkezdődött barátság és összetartás az idő teltével még növekedni fog. Isten áldja meg és tartsa meg!

A hitben egyik és forró testvéri szeretettel vagyunk Kolozsvárt: *Özv. Kriza Jánosné, Ferencz Józsefné, Ferencz Zsuzsa, Gróf Trianginé, Gr. Triangi Ellice, özv. Groisz Gusztávné, özv. Ferenczi Mózesné, özv. Koronka Antalné, özv. Csulák Dánielné, Nagy Lajosné, Nagy Pirooska, Nagy Nella, Véber Sándorné, Haller Rezsőné, Engel Gáborné, özv. Kovács Dénesné, Benczédi Gergelyné, Dr. Nyiredi Gézáné, Vécsei Sámuelné, Farkas Vilmosné, Péterfi Dénesné, Boros Györgyné, Lehman Robertné, Mozes Andrásné, Létai Gáborné, özv. Pataki Istvánné, Pákei Lajosné, Beczkai Péterné, Fekete Pálné, Benkő Mihályné, Fekete Ilona, Éjszaki Károlyné, Mozes Ilona. Budapestről: Jakab Elekné, Jakab Juliska, Jakab Ilona, Fangh Istvánné, Fangh Iza, Derzsi Károlyné, Székely Ferenczné, Buzogány Agnes, Buzogány Anna.*

Channing Ellery Vilmos mint lelkész.*

Ugy látszik, az isteni gondviselés arra teremtette, hogy nagyban befolyásolja kora jellemét.

Tisztelt hallgatóim!

Valaki a középszerűség mértékén felül akar emelkedni, el nem kerülheti, hogy egy példányképe ne legyen. A nagyra törő léleknek éppen mint az érző szívnek megszokott lenni a maga választottja. Igen valószínű, hogy sem egyik, sem a másik nem érheti utól, de egészen bizonyos, hogy mind a kettő erőt, bátorságot, nemes lelkesedést nyer hatása alatt. Bizonyos, hogy a mely lelket egy nagy lélek ereje szárnyra segített, az többé nem jár a mindennapiasság posványában.

* Felolvastatott a papnövendékek rendezte Channing-ünnepélyen.

Minden pálya megkívánja, hogy a ki sikert akar elérni rajta, egész lelke odaadásával fogjon hozzá, de a lelkipásztori foglalkozás többet kíván ennél, többet annál is, a mit a tudományos előkészület megadhat: ez a pálya megkívánja az isteni elhívást s nem nélkülözheti a tökéletes eszmény képet.

Nincs is egyetlen pálya, a mely olyan remek példányt állíthatna az előkészülők szeme elébe, mint a milyent a lelkészi állít fel a Jézus Krisztus személyében. Nem ez óra feladata, hogy rajzoljam a Jézust, midőn tizenkét éves korában ott marad a templomban, elmerülve a tanítók tanításán; a galilleai tenger mellé sem kísérem őt, mert tudjuk, miképpen hívta maga mellé a halászokat, hogy emberek halászaivá tegye őket; még azt sem kívánom, hogy valaki most oda a hegyre képzelje magát lábai elébe, a hol legszebb beszédeit szokta volt elmondani. Nem, mert ezekre könnyen azt mondhatná valaki: a mostani kor nem alkalmas arra, hogy a Jézushoz méltó tanítványokat teremtsen.

Én ezt az észrevételt elfogadom és azt mondom, jöjjetek, mert én felmutatok egy olyan embert, a ki méltó tanítványa volt Jézusnak és megvalósítható eszménye a mai kor papjának, mert hiszen ő is ebben a százban élt, a most is meglévő intézetek egyikében növekedett, sok küzdelmet, nem csekély nélkülözést szenvedett, testet ölü munkát végezett. Ez Channing Ellery Vilmos, a mai kor papjának méltó eszményképe.

A pályára készülés.

Channing nem született papuak. A költő születik, a pap csak lesz. Legtöbbbet a három-négy éves tanfolyam készít elő. Egy néhány már ifju s talán gyermekkorában olyan befolyás alá jut, olyan férfi környezetében nő fel, a ki már mint serdülő ifjuban felébreszti a kiolthatlan vágyat az Istennek való szolgálatra. Az utóbbiak a szerencsésebbek, mert ők kikerülnek a damaskusi út fáradalmaiból és kinjait, de azért a siker nem kevésbé van biztosítva ezeknek.

Channing az elsők közé tartozott. Ifjabb korában azt írta egyik barátjának: „Nekem nincsen hajlamom sem a theologia, sem a törvény, sem a természettan tanulására.“ Később orvos akart lenni s már annyira ment, hogy a nagybátyja irt is neki ugy a pálya előnyeiről és hátrányairól, mint a használandó könyvekről. Tizennyolcz éves korában, midőn az ugynevezett középiskolai tanulmányokat végezte, tanulóársai még azt hitték, hogy jogász lesz, mert ott jól érvényesítheti szónoki tehetségeit, de már ekkor határozottan így tudott nyilatkozni: „Én azt hiszem, a lelkipásztori pályán nagyobb tere van a hasznosságnak és tiszteletnek.“ Midőn középiskolai utolsó évét járta, akkor azt írta: „a Franciaországból ide

* Memoirs. Kiadta unokaöccsö Channing Henrik Vilmos. I. 53.

átszarmazott hitetlenség arra birt engemet, hogy a kereszténység igazságait kezdjem tanulmányozni s ekkor rájöttem, hogy mire teremtettem. Szivem oly nagy érdeklődéssel ölelte fel nagy igazságait s ez az érdeklődés attól kezdve csak növekedett.“ A tizen-nyolcz éves Chaning már ugyanaz az ember volt, a ki volt az érett férfi. Egyik osztálytársa nyilvánította róla ezt a nevezetes mondást: „Úgy látszik az isteni gondviselés arra teremtette őt, hogy nagyban befolyásolja a jellemét annak a kornak, a melyben él.“

De mielőtt erre módja lehetett volna, nagyon erős küzdelmet és sok nélkülözést kellett kiállania, mert évekkal azután egy ifjut így biztat a papi pályára lépésre: „A mikor olyan idős voltam, mint ön, szegény, másoknak lekötelezett voltam, s alig volt mivel ruházatot vegyek, de a haladás nagy eszméje erőt vett rajtam. Én azt *akartam*, hogy a lehető legtöbbre vigyem magamat. Nem elégedtem meg azzal, hogy a dolgokat csak felületesen ismerjem, hanem igyekeztem áttekinteni azt, a mit tanultam. Egy cél lebegett előttem, és pedig ifju koromhoz képest magas cél... Soha sem törődtem azzal, hogy mi lesz a sorsom az életben. A mikor szegény és beteg voltam s csak egy parányi erővel rendelkeztem a munkára, hagytam a jövőt magára. Engem nem bántott az előléptetés gondolata. Én elvonultságra, homályra vágytam. A mi kitüntetés a későbbi időben ért, azt rám erőszakolták.“

Azt a kitüntetést s azt az érdemet, a melyet mi most méltányolni igyekezünk, ugyanolyan módon szerezte, a hogy a magyar unitárius lelkipásztorok legnagyobb része pályájához jut: nevelősködést folytatott Richmondban négy és fél évig. Minthogy a tanítással a nappalt csaknem egészen eltöltötte, éjjel készült a theologiai tudományokra. Rendesen éjfélután két—három óráig, fenn volt, de sokszor megesett az is, hogy a reggeli nap asztala mellett találta. Ezt az utóbbi eljárást ő maga sem helyeselhette, de meg is keserülte, mert egészsége már akkor annyira megromlott, hogy soha sem tudta egészen helyrehozni.

De ne hidje senki, hogy ez a testi gyengesége nagyon bántotta volna őt; nem, mert a mint később egy ifju barátjának, ki tanácsot kért tőle, az ifju korról járó érzelem hullámzását, bizonytalanságát rajzolta, így szólt: „Boldog az az ifju, a ki ebben a pillanatban meg tudja ragadni, fel tudja fogni az ő igazi lényének bizonyos célját; boldog, a ki tudja, hogy benne van valami olyan erő, a melylyel ő magát tisztává, nemessé és szentté formálhatja; a ki tud rokonszenvezni a nagylelkű, az érdeknélküli, a hősiesség jellemmel.“

Nem férhet kétség ahhoz, hogy a ki ily magas szempontból tudja méltányolni a munka értékét, az a sikerben meglelte annak a jutalmát is.

Mily elragadtatással írja egyik kedli barátjának: „Tanulom a theológiát, és pedig szorgalmasabban, mint valaha. Hálát adok Istennek, hogy megsegített, hogy azt a foglalkozást válaszszam, a mely egyedül tehet engem boldoggá. A bibliát tanulmányozva, igyekszem felismerni az Isten akaratát, és a Megváltónk tanította romlatlan tanokat. Bizonyos vagyok arról, hogy részrehajlatlan vagyok; s az őszinte lélek nem igen van kitéve annak a veszedelemnek, hogy rossz irányba haladjon.“

Ez az öntudatos, odaadó előkészület annyira elfoglalta egész lényét, hogy egyik levelében ezt írta: „én most őszintén Istennek szenteltem magamat.“

Richmondban, mint nevelő, másfélévet töltött. Innen hazament szülővárosába s ott is másfélévig folytatta a tanulást.

Nagyon megható és tanulságos az az öntudatos önmivelés, a melyet ő véghez vitt. Azt tapasztalta, hogy örökölt hajlama van az ingerlékenységre és sanyaruságra, mely hajlandóságoknak néha szóban és tettben is kifejezést adott. Ezt a gyengeségét annyira bánta s e miatt magát olyan méltatlannak érezte, hogy elhatározta, hogy addig nem lesz pap, a míg minden ilyen hajlamát le nem győzi. Ez a küzdelem gyönyörű eredményre vezetett, annyira, hogy a ki őt későbbi éveiben ismerte, el nem hihette, hogy valaha még ilyen hajlamokkal is kellett küzdenie.

Lelke erejének győzelme a test hajlamai felett, rendkívül sok előnyt nyújtott neki. Ezentúl már a természetet is teljesebb mértékben tudja élvezni. Newport szép tájéka mély hatással volt rá. A természet mellett egy könyvtár állott rendelkezésére s a kettőből merítette theologiai ismereteit.

Nem kis szerencséje volt, hogy Newportban volt egy dr. Hopkins nevezetű protestáns pap, ki igen szívesen társalgott vele, s a kinek jelleme, úgy mint vallásos nézetei is, hatással voltak rá, de különösen megragadta figyelmét a lelkésznek felekezetnélkülisége, részrehajlatlan egyetemes jótékony-sága.

1801 decemberében nagy fordulat állott be életében. A Harvard egyetemre megválasztották gondnoknak. Tiszte abból állott, hogy felügyeljen az épültre és a tanulókra. E mellett a tanulásra kellő ideje maradt s a tanárok befolyását is volt alkalmja élvezni. Nem bocsátkozhatom tüzetes vizsgálásába azoknak a theologiai rendszereknek, a melyeket ő akkor megismert, de azt hangsúlyozni kívánom, hogy akkor a most uralkodó theologiai iskoláknak egyike sem volt megszületve. Az akkor meglévő theologiai műveket egytől-egyig ismerte, de sem egyiket, sem másikat nem fogadta el, mivel félt, hogy az emberi rendszerek félrevezetik, a miért aztán egészen a bibliához ragaszkodott, azt olvasta gyermekies egyszerűséggel és tanulékony-sággal.

A pálya kezdetén.

Ilyen előzmények után nem sok idő telhetett el addig, a míg lelkeszi foglalkozását is megkezdi. 1802-ben, huszonhárom éves korában tartotta az első beszédet. A kik hallották, azok elváltak ragadtatva s a legszebb reményekkel néztek jövője elébe. Prédikálását hév, komolyság és szépség jellemezte. Nézése és hangja megnyerte hallgatói szívét és meggyőzte arról, hogy ő a tapasztalati igazságot beszéli. Ez az egyetlen beszéd megalapította hírnevét annyira, hogy Bostonba azonnal két gyülekezet hívta meg. Csupán négy tagja volt a „Federal-utczai“ gyülekezetnek, a kik nem írták alá a meghívást, de ezek is készséggel megnyugodtak a többség akaratában. Channing elfogadta a szívélyes meghívást, mert bizott abban, hogy gyengeségeit elnézik s mert remélte, hogy köztük kellően meg fog erősödni.

1803-ban jun. 1-én volt a beiktatása. A legjelesebb férfiak vettek részt az ünnepélyen. Összesen négy pap és a Harvard egyetemnek egyik tanára szerepelt. Egyik imát, a másik beszédet, a harmadik felszentelő imát, a negyedik iktató, az ötödik fogadó beszédet mondott. Channingnek csupán annyi volt a szerepe, hogy egy himnust felolvasott s egy záró imát mondott s ez is elég volt arra, hogy az idegeneket is bámulatra ragadja, olyan megható volt halvány arczának tekintete s reszkető hangjának zengése.

Negyven évre terjedett papi szolgálata, s ez alatt a szép hosszú idő alatt testi egészsége igen gyakran a lehető leggyengébb volt. De őt ez kevésbé bántotta, mint lelki gyengesége. Egy óriás nagy világ volt feltárulva lelki szemei előtt, abban rá nagyon sok magasztos kötelesség várt, de nem volt hozzá ereje. Ezt ő így hitte, így érezte s e miatt sok szemrehányással illette magát, sőt annyira ment, hogy félbe akarta hagyni pályáját. Ebben megakadályozta egyik testvérenek bölcs tanácsa, s később egy hasonló módon aggódónak ő maga is olyan jó utasításokat tudott adni, a melyeket talán helyén való lesz itt elmondani: „A mire önnek, a mire mindenkinek szüksége van, az az elszánt önmegtagadás. Szoros szabályok szerint ossza fel idejét is, társadalmi érintkezéseit is. . . Ön még nem tanult meg *akarni* azzal az eréllyel és bátorsággal, a mely előtt annyi nehézség elenyészik. . . Ne hajoljon meg az első megpróbálás előtt, mely az életben érte. . . Szerezzen magának erkölcsi bátorságot, mely a legnagyobb bátorság, s a körülményeknek tegye urává magát ott, a hol legbiztosabban számíthat győzelemre.“

Channing nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy magát Istenhez emelje s megteremtse a maga lelke s az isteni lélek között való egységet, de azon kívül kiváló gondja volt arra is, hogy az emberekkel, hiveivel, barátjaival s családjá tagjaival a leg-

melegebb bensőségben éljen. A többek között volt egy néger barátja, a ki tanító volt a városon s igen gyakran látogatta meg Channinget. Sokszor úgy elmerültek a beszélgetésben, hogy az estve is ott érte, a mi a Channing anyját nagyon bántotta, de Channing még sem engedte meg, hogy figyelmeztessék, inkább fennmaradt egész éjjel s gyakran reggeli harangozáskor végezte be beszédét.

A legfárasztóbb gonddal tanulmányozta beszédei hatását s mélyen bántotta, hogy az nem volt általános. Ezért elhatározta, hogy ezentul igyekezni fog gyöngédebb hangon tartani beszédeit. Átlátta, hogy népe szívét csak Isten indíthatja meg, elhatározta tehát, hogy ezentul az imára fordít több gondot, mint a beszédre.

Ezzel sem nyugodott meg. Elhatározta, hogy népe vallásos buzgóságára személyes érintkezés útján fog nagyobb hatást gyakorolni, azért ezentul a látogatásai nagyon komolyak lesznek; tisztán és nyíltan fog beszélni a vallásról, megfigyeli az egyesek jellemét s gondja lesz szükségükre.

Ezzel sem elégedett meg. Elhatározta, hogy felolvasásokat tart különböző tárgyakról a különböző koru hívekhez alkalmazva: egy rendbélit a szülőknek, egyet a családfőknek, egyet az egyháziakról, egyet az egyháztörténelemről; egyet ifjak számára a történelem tanúságairól; egyet a gyermekeknek; egyet az ifjak kötelességéről; egyet a zsidók történelmi régiségeiről; egyet a biblia magyarázatról; egyet a bibliai példázatokról stb.

És ezeket a terveket ő meg is valósította a szó teljes értelmében. Annyira ment, hogy midőn egyik hívét temette, úgy el érzékenyült, hogy leborult és sirásba tört ki. Egyik gyászoló családot meglátogatta. El voltak borulva a fájdalom árájában, szótlanul fogadták. Ő sem szólott, hanem ott ült némán, mint a többi, mignem erőt vett rajta érzelme, sirásra fakadt s úgy hagyta el a házat.

Más alkalommal oly erős lélekkel nézte a mások fájdalmát, hogy egészen felderítette, megvigasztalta s könnyebbült szívvvel hagyta ott őket.

A gyermekeket felette szerette, s úgy magához szoktatta, hogy az istentisztelet végeztével mind oda gyűltek a szószék körül s ott beszélt nekik. Ez volt az ő vasárnapi iskolája.

De Channing nem maradhatott csupán a hívei körében. Ámérikában már akkor meg volt az a jó szokás, hogy a papok olykor-olykor kicserélték szószékjüket. Channinget nagyon sokfelé elhívták. És ez a sok munka, ezek a nagy tervek mind lelkipásztori működése első éveiben 23—34 éves koráig valósultak meg. Ezek azonban csak kezdetei voltak annak az óriási hatású munkának, a melyet ő a későbbi években kifejtett, mint *reformatora*

a vallásnak, az emberi természetnek, a kereszténységnek és a társadalomnak; mint *apostola* a rabszolgaság eltörlésének; mint *szónoka* minden nevezetes politikai mozgalomnak; mint *előharczósa* minden szabad intézménynek.

De mindezekről megemlékezni a számomra kimért rövid idő alatt teljes lehetetlenség, hiszen ezek két tömött kötetet tesznek. Memoir-jaiban s a magyar nyelven közölt értekezései közül a Bonaparte Napoleon életéről szóló s az „Aphorismák a politika köréből“ is ezzel foglalkoznak.

Mind a mellett is hogy ki leszek téve annak a megjegyzésnek, hogy felolvasásom bevégezten, nem kísérem tovább ezzel az alkalmmal, mert a mit a papnövendékek rendezte ezen emlékünnepe-lyen elérni akartam, azt némi részben elértem azzal, hogy rámutat-
tam miképpen készült Channing arra a szent pályára, a melynek ő büszkesége volt s a melyen önöknek s mindnyájunknak eszmény-
központunk lehet.

Végezetül egy pár általános észrevételt óhajtok tenni:

Channing nagyon szeretett írni. Gondolatait írásban reu-
dezte. Ez a mi szerencsénk, az utódok szerencséje, mert így Me-
moir-jaiból szívét s annak minden dobbanását kiérezhetjük, beszé-
deiből és felolvasásaiból egész lelke világát átláthatjuk. Írásaira
vonatkozólag egyik kortársa, Thom H. J. lelkész szavait idézem,
s főleg az ifjakkak hangsúlyozom, hogy „mind azok között a mű-
vek között, a melyeket ismerek, az új testamentum után, azt hi-
szem a Channing írásai fogják az ifjú embereket a szellemi hala-
dás útján alázatosoknak, fogékonyoknak, szabadoknak, s minden
új fény sugar befogadására, mely Istentől jő, készeknek teremteni.“
Az ifjú papok és azok, a kik papságra készülnek, nagyon jól te-
szik, ha megtanulják az angol nyelvet, ha egyébiránt nem, csak
azért is, hogy Memoir-jait elolvashassák, mert Brown B. J. angol
lelkész szerint* „a theologiai irodalomban nincsen egyetlen mű is,
a mely az ifjú lelkészt határozottabban meggyőzhetné a papi hi-
vatás magasztos s majdnem félelemteljes szentségének az érzetér-
ről, mint Channing Memoirjai.“ Ugyancsak ennek a lelkésznek a
szavait idézem t. hallgatóimnak: a Channing élete világosság volt
az embereknek, ma is az, és az lesz az idők végéig. Nagy volt
Channing mint pap, mint a haladás vezetője, de legnagyobb volt
ő saját lelkében

És vajjon miben állott lelkének ereje: a *szeretethen*, mondja
Collier Laird** pap — az ő lelke lángolt a szeretettől. Ő azt mivelte
itt e földön, a mire mi csak a jövő életben számítunk: „a tökéletes

* Channing Centannary 19. 56.

** U. o. 94.

szerepetet.“ Ő a vallási tökéletes egyenlőség híve volt s mind ezt beszédeiben is kifejezésre juttatta.

Ézért szerették őt annyira, hogy a ki Bostonban megfordult, el nem mulasztotta, hogy meg ne hallgassa.

De még sok más dologért is, a melyek között egyik igen fontos, az, hogy ő oly erővel, oly biztossággal beszélt, mint egy proféta és az emberek úgy hallgatták, mintha ihletve lett volna.

Szavai oly egyszerűek, oly hatók voltak, hogy a ki egyszer meghallotta, nem tudta elfeledni s ez nem csak a közönséges hallgatóságról, hanem még a papokról is elmondható. Igen érdekesen világítja meg ezt a következő rövid esemény: Angliában egy unitárius nő látogatóba ment egy városba egy nő barátjához, a ki nem volt unitárius. Barátja váltig hívta, hogy hallgassa még fiatal papjukat, mert az valóban oly nagyon jeles szónok, a milyen nekik régóta nem volt. A nő készséggel meghallgatta. A mikor a templomból haza értek, kíváncsian kérdezték a nőtől, szerette-e a beszédet? „Én annyira szerettem — felelt az unitárius nő — hogy már *többször* elolvastam. Látván, hogy kételkedve néznek rá, így szólt: „Ha kételkednek szavaimban, el fogom küldeni azt kötetet, a melyben megtalálják s el is olvashatják ezt a beszédet.“ A dolog úgy történt s barátai nagy csodálkozással látták, hogy ifju papjuk beszéde, némi csekély változással, egészen a Channing E. Vilmosé volt.

Egy dolog felől bizonyos vagyok s ez az, hogy ha minket különböző vallásfelekezeteket hitnézeteink elválasztanak egymástól, ha a biblia nem fog egyesíteni tudni, mert azt, a hányan vagyunk annyiféle képpen magyarázzuk, még mindig lesz, a mi egyesíteni fog: a Channing művei. Ez az a forrás, a melyből felekezeti különbség nélkül mindnyájan iszunk és megalégítettünk.

Ezek után remélem, hogy nem lelkész s nem is a lekipásztorságra készülő t. hallgatóim nem veszik roszt neven tőlem, hogy érdeküktől eltértem s alkalmat nyújtottam arra, hogy bele pillantsanak a pap életének abba a küzdelmeibe, a melynek Önök a szószékről csak érett gyümölcseit szokták élvezni.

Boros György.

A hazugság.

A hazugság legközönségesebb, de egyszersmind legveszedelmesebb bűne a fiatalságnak*. Közönséges, mert a legtöbb szülő még fel sem veszi gyermekének eme hibáját, sőt akárhányszor:

* Veszedelmes bűnök az a felnőtteknek is.

megmosolyogja, ha a csiny ügyesen sikerült és ez aztán elegendő arra, hogy a gyermek minden adandó alkalommal ezen mentő-eszközhöz folyamodjék hibájának elpalástolása végett. S így aztán nagyon gyakorivá, közönségessé, de egyuttal veszedelmessé is válik. Veszedelmessé azért, mert éppen ez által az ártatlannak hitt hazugság által jut a gyermek először azon következtetésre, „hogy ha a hibát elkövetem is, de eltitkolhatom: engem igaznak, jónak ismernek azután is.“ Ez az első győzedelme a gyermeki lélekben a „sátány“-nak. Ebből származnak, mint törzsből a többi bűnök, mint pl. a kétszínűség, alattomoság, csalás, igazságtalanság, káröröm, könnyörületlenség, lopás stb.

Ime egy gyermek egy büntetendő cselekményét eltitkolta (elhazudta), féltvén saját becsületét, elnézi, hogy miatta egy másik szenvedjen, a ki nem bűnös. Hát nem ebből származik-e a káröröm, könnyörületlenség? Nem ez vezeti-e a kétszínűségre, alattomoságra? stb.

Szóval végeredményében ez az erkölcsi érzület, jog- és igazságérzet meggyilkolója.

Eppen ezért már csirajában elfojtandó, de hogy mi módon, ez a nagyobb kérdés.

Sokan azt mondanák, hogy büntetés által; csak hogy a büntetés alatt általában a testi büntetést szokták érteni. Már pedig a testi büntetés által a legtöbbször csak ideig-óráig fojtható el, de teljesen ki nem irtható. Ha a szülőnek és a tanítónak mindig csak testi büntetéseik vannak, akkor a gyermekben lassanként megöleődik az erkölcsi érzület és a gyermek szülőjét is tanítóját is zsaroknak tekinti.

Ujabb időben nagyon általánossá vált, hogy a szülői háznak, valamint az iskolának feladata nemcsak a tanítás, hanem a nevelés is.

Ha a tanítást és nevelést elkülöníteni lehetne, akkor a büntetéseket is osztályoznám: a tanítás eszköze a testi, és a nevelés eszköze az erkölcsi büntetés. Minthogy pedig lényegében fontosabb a nevelés, mint a tanítás: ehhez képest a legtöbb esetben az erkölcsi büntetést kellene alkalmazni, — ha egyáltalában annak szükségessége fennforog, — s hogy biztosabban célt érhessünk, annak illusztrálására felhozok egy esetet, a mi iskolámban velem történt.

Egy igen hazug gyermek volt iskolámban, a ki a hazugságról sehogy sem volt leszoktatható.

Egy alkalommal kétségbevonhatlan bizonyítékok alapján meggyőződtem, hogy hazudott; de bűnét be nem vallotta, bárha teljes tudatával volt is annak, hogy őszinte vallomása által a büntetést, ha egészen el nem is kerüli, de enyhíteni fogja. Nem lévén más módom, büntetéshez folyamodtam. Büntetése ez volt:

Ezután minden reggel, a mint iskolába jövünk és az imát elvégeztük, te kiállasz előmbe és jelenteni fogod:

„Tanító ur, kérem szépen, csütörtökön ezt, meg ezt . . . . a hibát *nem én* követtem el!“

Tanulótársainak pedig meghagytam, hogy mikor *ez* a jelentést elvégzi, egyhangulag, egyszerre rákiáltsák: *Hazudsz!!* Semmi több! És ez ismétlődni fog mindaddig, a míg hibádat őszintén bevallod. — És mi történt?

Az a megátalkodott gyermek, a ki semmiféle testi büntetés ijesztésével nem volt leszoktatható a hazugságról és nem volt őszinteségre birható, már a következő reggel közmeglepetésre jelentését eképpen tette meg: „*Tanító ur, kérem szépen, csütörtökön ezt . . . , meg ezt a hibát én követtem el! Engedelmet kérek! Igérem, hogy soha többé nem hazudok!* — És szavát megtartotta.

Tehát a szülői háznak, mint az iskolának főfeladata: az erkölcsi érzület kifejlesztése és ápolása.

Szabó Lajos,
tanító.

Képzeldés és valóság.

A ki az italról azt hiszi, hogy táplálék, képzeldik. Való az, hogy egy pohár sörben kevesebb a táplálék, mint egy hat fillér ára kenyérben, hogy egy pohár borban nincs annyi táplálék, a meynyi ráférne egy négy krajczárosra. A mi meg a spiritusféle italokat illeti azokban annyi a táplálék s éppen olyan hasznosak, mint a veszett kutya marása.

De hát hogy lehet ez igaz, mikor az emberek úgy megerősödve és megelevenedve érzik magokat ivás után? Ugy, hogy az izgatottságot és a felindulást, elég helytelenül, erőnek veszik. A lovat is az ostor meg a sarkantyú felviszi a hegy tetejére, de azért okos ember nem mondja azt, hogy a ló erősebb lesz, ha megverik.

Az emberek azt képzelik az italról, hogy az erősíti a testet s alkalmassá teszi arra, hogy nagyobb fáradságot kiálljon. Tény az, hogy az ital meggyengíti az élet és működés középpontját t. i. a szívet. Egy pohár sör, két pohár bor, egy pohár pálinka a szív verését úgy meggyorsítja, hogy egy nap alatt hatezerrel ver többet, mint a hányat kellene.

Azt is képzelik az emberek, hogy a szesz elősegíti az emésztést. Valóság az, hogy elrontja az emésztést és szorulást okoz.

Azt képzelik, hogy az ital felmelegíti a testet. Tény az, hogy lehüti, hogy a temperaturát alább szállítja és a testet a hideg iránt fogékonyabbá teszi.

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI MOZGALMAK.

-- Az egyházi főtanács, mely október 29-én kezdődik meg, előre láthatólag nagyon élénk és nagyon érdekes lesz. A tanári és papi nyugdíjak ügyei már magokban it oly fontosak, hogy tetemes időt és gondot fognak igényelni.

-- A főt. püspök ur Andrási Gyula m.-sz. benedeki kántort. kisadj. jani levitává nevezte ki. Kászoni János ny.-sz. lászlói kántor-tanító Mészköre rendeltetett hasonló minőségben.

-- Az unitárius főiskola igazgatója, Ulár Pál lemondott állásáról. Az E. K. Tanács ideiglenesen Boros Sándor tanárt bizta meg az igazgatói teendőik végzésével. Az állomás az október 29-én kezdődő Egyh. Főtanácson fog véglegesen betöltetni.

-- Az angol és magyar unitárius nők barátságának kedves bizonyítéka az a két levél, a melyet lapunk más helyén közlünk s a melyre itt felhívjuk olvasóink figyelmét.

-- Buzogány Mariska kisasszony az első londoni akademitá-leány augusztus hó végén érkezett haza. Nagyon kedves emlékeket hagyott maga után az angolok között, s hozzánk nemes lelkesedést, buzgóságot és meggazdagodott ismeretet és tapasztalatot hozott. Hazai nevelésügyünknek nyereségére lesz a kisasszony tanulmánya, mit a fővárosi szaklapokban már közölni kezdett. Nemzetünknek is beláthatlan nagy előnyére van, hogy a hatalmas angol nemzet női a magyar nőkkel személyes barátságban s állandó összeköttetésben állanak. Üdvözljük Buzogány kisasszonyt s olvasóinknak jelezzük, hogy szíves ígéretet tett az iránt, hogy tanulmányaiából közölni fog lapunkban is.

-- Barrows J. Sámuel, amerikai hitrokonunk, a „Christian Register” szerkesztője, visszaérkezett hazájába s a legmelegebb hangon irt hazánkról és a magyar unitáriusokról. Már két levele jelent meg, de még van mondani valója. Jövő számunkban részletesen fogjuk ismertetni.

-- Fangh Erzsébet kisasszony Fangh Gyujtó Izabella író leánya a napokban indul el Londonba, a Channing House School leány-nevelő intézetbe, a Buzogány Mariska kisasszony helyére. Ezt a nevezetes intézetet egyik közelebbi számunkban tüzetesebben megfogjuk ismertetni olvasóinkkal.

-- A chicagói vallási congressusra mint felolvasók Ferenc József püspök úr a magyar unitárius egyház-szervezet és Boros György tanár az unitárius egyház-történet ismertetésére voltak kijelölve felolvasókul. Minthogy személyesen nem jelenhettek meg, felolvasásaikat elküldötték. Ezzel egyidejűleg megemlítjük, hogy Boros György a magyar unitárius egyház rövid történelmét már a múlt évben megírta és az ezen kiállítás alkalmával Allen H. József jeles írónak az unitáriusok egyetemes historiájáról írott művében fog megjelenni.

-- Manchester New College. Az unitáriusok első rendü theologiai akadémiája, mely mostantól kezdve Manchester College, állandó díszes épülete Oxfordban bevégeztetett s a jövő hó 16-18-ik napjain fogják ünnepélyesen megnyitani. Kedves és megható ünnepély lesz ez. Az előkészületekből ítélve az akademiának minden barátja jelen fog lenni. A magyar unitáriusok közül iskoláink késői megnyitása miatt csupán egy jelenhet meg, u. m. Csifó Salamon árkosi lelkész, ki egyszermind az E. K. Tanács képviselője lesz. Tőle küldjük el mindnyájunk legmelegebb üdvözlését. A College egykori magyar növendékei a College imolája urasztala beállításához s az új épület befejezéséhez szép összeggel járultak hozzá, a mit megfelelő levél kíséretében küldöttek el.

-- Zsinat Budapesten. Főleg két szempontból óhajtanám, ha 1896-ban Budapesten egyházi zsinatot tarthatnánk. Az egyik és főszempont: Egyházunknak tiszta nemzeti jellemvonása. Egy oly történelmi fontosságú nagy nemzeti ünnepéről, milyen az ezer évnek megünneplése lesz, oly egyháziülekezetről -- melynek hívei nagyobb részben az államalkotó és székely nemzetnek az utódai -- nem

hiányozhatik. Nem hiányozhatik épp akkor, midőn a többi egyházak is részt vesznek e nagy nemzeti ünnepségekben egy és más alakban. Igaz, hogy a nemzet nagy ünnepe az egész hazának ünnepe lesz, de annak nagyobb mozzanatai az ország fővárosában fognak megtörténni, az udvar, a küldiplomácia — és a hazai törvényhozó testületek hozzájárulásával. Ennélfogva zsinatunknak a fővárosban való megtartásával, mi is hozzájárulnánk a nemzeti ünnep fényének emeléséhez és e zsinatnak emléke úgy hazánk, mint egyházunk történelmének lapjaira lenne örök időkre följegyezve. E zsinaton egyszersmind összejöhetnénk azon külföldi angol, osztrák és olasz hitrokonainkkal, kik a kiállítás megtekintése céljából fővárosunkat felkeresnék. Sőt angol barátainkat, kiknek mi budapestiek ugyis örök hálával tartozunk, direkt meg is hívhatnók zsinatunkra. Ők bizonyára képviselőket küldenének. E zsinat egy nagyszabásu nemzetközi egyházgyűléssé nőné ki magát, melynek messze kiható szellemi és erkölcsi hatása lenne. A másik szempont, mely miatt Budapesten zsinat tartását óhajtanám, az, hogy ezáltal egyházi embereinknek alkalom nyujtánék a kiállítás megtekintésére, mely, az előmunkálatokból ítélve, impozáns arányokban fogja feltüntetni nemzetünk anyagi és kulturális fejlődését s történelmi tradícióit. Természetesen e tervet oly módon kell megvalósítani: hogy szegénysorsu egyházi embereinknek úgy az utazás, mint a fővárosban való tartózkodás ne kerüljön anyagi áldozatba. De ezt megvalósíthatónak hiszem kevés jóakarattal és áldozatkészséggel. Erősen meg vagyok róla győződve, hogy budapesti ekkleziánk minden erkölcsi és anyagi erejével kész lesz elősegíteni a terv megvalósulását, ha az eszme erdélyi hitrokonainknál lelkes viszhangra talál. Ü r m ö s s y M i k l ó s.

— Budapest székes főváros ottani egyházközségünknek, főleg a vallásoktatásra való tekintettel, 500 frt évi segélyt szavazott meg. Szép és nemes tett!

— **Halálozások.** Gábor Dénes m. kir. áll. vasuti hivatálnok neje Kovács Ilonka aug. hó 3-án 23 éves korában elhunyt. Részéttel jegyezzük fel a kedves nő korai halálát. — Bányaai János földbirtokos, egyházunknak egyik buzgó hive f. hó 5-én rövid betegség után meghalt Középlakon. Nagy család gyászolja. Nyugodjék csendesen!

EGYELETI ÉLET ÉS MUNKÁSSÁG.

A Dávid Ferencz Egylet közgyűlésére október 28-án d. u 3 órára az egylet összes tagjait ezennel meghívom és tisztelettel el is várom Kolozsvárt, 1893 szeptember 20-án Dr. Brassai Sámuel, egyleti elnök.

A közgyűlés tárgyai az egyleti és fiók-egyleti jelentéseken kívül: a tiszteleti elnök Mélt. Ferencz József püspök úr pályadíjaira hirdetett pályázat eredménye s a pályadíjak kiosztása; az évi közgyűlések vidéken tartásának kérdése, Simó János indítványa a fiók-egyletek véleményével; Ajtai János felolvasása: Népünk vallásos és erkölcsi élete és lelkészeink teendői.

Panasz, zugolódás vagy csak olyan szelid kérés legyen-e ez, a milyen számos elődje volt? Maradunk az utolsónál, mert hisszük, hogy egy vallás-erkölcsi testület tagjai csak akkor nem tesznek meg valamit a maga idejére, ha az lehetlenség. Hiszük, hogy azok, a kiket nem akarunk megnevezni, csak azért késnek el a fizetéssel, mivel bíztak a Dávid Ferencz Egyletben, hogy vár. Bizalmokban nem is csalatkoztak. A Dávid Ferencz Egylet is bízott és bizik, hogy október 15-ig sem 10 frtos, sem 1 frt 20 kros, sem 1 frtos adóssa nem lesz. Nagyon szép dolog lesz, ha majd a közgyűlésre azt fogjuk jelenteni, hogy alig van hátrálék. A ki nem bizonyos, hogy fizetett-é, kérdezze meg egy levelező lapon a pénztárnoktól, de el ne mulassza, nehogy a kérésből panasz legyen a jövőkorra.

Irodalmi pályázat. A „D. F. Egylet“ (kereszturkőri fiók) a következő irodalmi pályázatot hirdeti. Irassék:

1. egy pünkössti egyházi beszéd, szabadon választható szent lecke alapján. Pályadíj: 20 korona.

2. „A hazaszeretet ébresztése a család körében“ tételről egy neveléstani értekezés. Jutalma: 10 korona.

Pályázati határidő márczius 1-je 1884. A pályaművek idegen kézzel, lap-számozva írva, a szerző nevét rejtő jeligés levél kíséretében Raffaj Károly, fiók-egyleti elnökhöz Új-Székelyre, u. p. Sz-Keresztur küldendők. E pályázatban csak a kereszturkőri fiók-egylet tagjai vehetnek részt.

A D. F. E. (kereszturkőri fiók) aug. 15. 1893 Székely-Kereszturt tartott közgyűlése határozatából.

Barabás Lajos,
f.-e. titkár.

A „Fiatalság Barátja“ meg kellett volna hogy jelenjen még ezzel a számmal egyidejűleg, de, bár kedvünk tartotta, most nem adunk új számot, mivel az eddig megjelentek még nincsenek elszámolva. Azok a jó emberek, a kik szivek voltak eljuttatni az ifjúsághoz, hihetőleg nem tudták összeszedni a krajczárokat s e miatt nem küldhették be a pénztárba s e miatt nekünk nem volt szabad újabb költséget tenni addig, a míg a régivel nem vagyunk rendben. — Siessünk, mert az idő halad!

A vasárnapi vallásos oktatás, vagy nyári iskolázás be lesz fejezve mikorra lapunk olvasóink kezébe jut. Hisszük, hogy az eredmény nagyobb és jobb lesz a mult évinél, a mely szintén haladást mutatott a korábbihoz képest. Száz évek óta rendelik egyh. törvényeink, áldozatokkal is igyekezett lendíteni rajta a Dávid Ferencz Egylet, de még mindig nem teljes a siker. Reméljük, hogy Rédiger Géza barátunk óhaja, hogy vezérkönyv irassék, s más kegyes óhajok szintén megvalósulnak idővel. Kérjük a t. lelkész urakat, készítsenek szabályszerű, őszinte kimutatást végzett munkájokról s külön okmányban adják át majd az esperesi vizsgálóséknak, hogy nyerjünk híu képet a helyzetről!

—
A jó gyermek könyve. A népiskola első és második osztálya számára a vallásérköles elemei tanításához írta Boros György. Ára 20 kr. 10 példány a szerzőtől rendelve 2 firtért bérmentve küldetik.

—
Új előfizetőknak és új tagoknak ingyen küldjük meg Ferencz József püspök ur felolvasását „Vallásos dolgokról“; a budapesti unitárius templom képét, s e mellett egyet a Simén Domokos, Dr Bartók István tanárok és B. Orbán Balázs képe közül, tetszés szerint.

Az „Unitárius Közlöny“ I—V. kötetéből teljes példányokkal rendelkezünk. Egy-egy kötet 2 korona 40 fillér (1 frt 20 kr.)

TARTALOM: Összel. (Költemény.) Tarcsafalvi Albert. 145. lap. — Az angol unitárius nők a kolozsvári unitárius nőknek. 146. l. — A kolozsvári és budapesti unitárius nők az angol unitárius nőknek. 147. l. — Channing Ellery Vilmos mint lelkész. Boros György. 148. l. — A hazugság. Szabó Lajos. 155. l. — Képzeldés és valóság. 157. l. — Egyházi és iskolai mozgalmak 158. l. — Egyleti élet és munkásság. 159. l. —

Nyomatott Gámán János örökösénél Kolozsvárt. (Belközéputca 10.)

BERDE MÓZSA

1815—1893

Az Unitárius Közlöny már készen volt, midőn Berde Mózsa halála híre Kolozsvárra érkezett, de nem bocsáthatjuk ki egy néhány emléksor nélkül. Berde Mózsa tőlünk nemcsak mint tiszteltre méltó, jeles férfi, hanem mint a Dávid Ferencz Egylet lelkes és tevékeny alelnöke is megérdemli. Legyenek a következő sorok emlékének szentelve.

Az unitárius egyház történelmében 1837-ben egy új korszak kezdődött, a midőn a lengyel származásu nemes férfi Augustinovic Pál összes vagyona az egyházra szállt. Az alap meg volt vetve, csak épületet kellett emelni rá. Erről az alapító ugy gondoskodott, hogy egy három személyü felügyelőséget nevezett ki a b. Farkas Sándor, Körmöztzi József és Fekete Sámuel személyében. A birtok kezelése ezen a módon megkezdődött és úgy foly a mai nap is, a lehető legszebb eredménnyel, de a birtok ma már területileg négyakkora, mint eredetileg volt. 1889-ben Berde Mózsa, mint egyik felügyelő, az Albert Dénes figyelmeztetésére, javasolta a gr. Teleki-féle alamori jószág megvásárlását. Az ajánlat elfogadtatott, a vásár megejtetett és jelenleg tőzsomszédságban olyan két birtoka van az Egyháznak, a melyre bizvást építheti jövőjét.

Berde Mózsáról megemlékezni óhajtván, első helyen ez jött tollam alá. Sokan, s kivált itt az erdélyi részekben ezernyi ezeren ismerték Berde Mózsát, nemcsak arról, hogy egy teljesen sajátos, egy páratlan természetü és különös életü ember volt, hanem arról is, hogy alig volt Erdélyben, a kitől a gyakorlati gazdaság, az emberismeret körében oly világos és hasznos tanácsot lehetett volna kapni.

Berde Mózsa egy józan itéletü, philosophikus gondolkozásu ember volt. Még hetven éves kora után is a legnagyobb gondal olvasta a francia és angol revuek s a budapesti szemle philosophiai, nemzetgazdasági és történelmi tanulmányait, sőt még a theologiaiakba is bele merült s igen kész örömet beszélgetett a biblia szerkezetét illető újabb theoriákról.

Emlékező tehetségét minden ismerője bámulta. Minden nevezetesebb erdélyi család családfáját, házi viszonyait kitünően tudta.

A politikát a leggondosabb figyelemmel kísérte s néha úgy beszélt főbb politikusainkról, mintha közöttük szerepelne.

És mindennek meg van a természetes magyarázata Berde Mózsa életével, a mit egy pár vonásban ecsetelni kívánunk.

Berde Mózsa 1815-ben Laborfalván született. A születés napja

nem tudható, de bizonyos, hogy azon év decz. 16-án kereszteltetett meg. A laborfalvi székely nemes Berde család sarja volt. Atyja szintén Mózes egy ritka derék, erélyes és lelkes férfi, ki bár hajlott koru volt már, a forradalomban is tevékeny részt vett; anyja laborfalvi Márkos Terézia, szintén jeles család sarja.* Mózsa a falusi iskolából Székely-Kereszturra ment a Koronka József tanár keze alá, s onnan Kolozsvárra jött a Brassai Sámuel árnyékába. Maga sokszor beszélte, hogy atyjától 16 ezüst huszassal indult el, s azzal kezdette meg az életet. Azután egészen a maga erejéből tartotta fenn magát.** Kortársa, a még mindig teljes erőben élő Szász Ádám előadása szerint, rendkívül sebes eszü volt. A jogot is Kolozsvárt tanulta és végezte, mint a Daniel Gábor volt főispán s egyh. főgondnok nevelője. Megható az a ragaszkodás és tisztelet, a mellyel a már ősz tanítvány egykori nevelője iránt mind végig viseltetett. Bizonytal a Daniel család egyike azoknak a családoknak, a melyek a Berde elhunytát mélyen és őszintén fájlalják.

Berde Mózsa Kolozsvárról Maros-Vásárhelyre ment a kir. táblára, honnan egy pár év mulva ismét visszatért s a Gál József ügyvéd irodájában mint segéd működött, s egyik kortársa megjegyzése szerint „ledolgozta minden perit.“ Kevés idő mulva önálló irodát nyitott s első helyen Bánfi József, azután számos főúr bizta meg ügyei elintézésével.

Az ügyvédségtől is megvált. Követnek választatott 1848-ban. Ezzel megkezdődött, szép és dicsteljes pályája a haza szolgálatában. Indítványozta a határőrség intézménye eltörlését. Az elnök, Batthyáni, Berdét küldötte ki Háromszék újra szervezésére. Nem kis feladat volt, mert egyik felől a kényszerű helyzet megszüntetésére, másfelől az általános katonai szolgálat megteremtésére volt szükség. Berdét megértették a székelyek.

Kormánybiztosi működéséből nevezetes az agyagfalvi gyűlés, melyen Gr. Mikó Imrével együtt elnökölt, s melyen a székelységet fegyverfogaásra lelkesítette. Jó szervező s gondosan előre tekintő volt. Mindig a mérsékletet ajánlotta, de a mikor szigorra volt szükség, nem ismert irgalmat. A ki nem való helyére, hagyja el azt. A ki rest, lelkiismeretlen: azt el kell csapni. Így gondolkozott s így is tett számos ízben, a mint ez kormánybiztosi rendeleteiből is megérezzük.

1850-ben elfogták, bebörtönözték s öt évig volt fogoly Józsefstadtban.

Kiszabadulása után újból ügyvédeskedett, de a politikai mozgalmakban is részt vett. Így 1860-ban a gyulafehérvári értekezleten Erdély uniója mellett, az erdélyi országgyűlés ellen nyilatko-

* Ebből a családból való volt egykori püspök szentiványi Márkos Dániel.

** Atyja jó módu ember volt, segítette volna fiát, de ez azt nem vette igénybe.

zott, hasonlóan szólott a n.-szebeni országgyűlés ellen, mint törvénytelen ellen. Berde 1867-ben újból felment az országházba s mint ministeri osztálytanácsos működött.

1868-ban újból követ lett s a költségvetés tárgyalásánál érelyesen felszólalt az unitárius egyház állami segélyezése mellett. Ezután nemsokáig maradt az ország házában. Vissza vonult s úgy élt jószágain s barátai körében Kolozsvárt, hol legtöbbet s legszívesebben időzött, mert egyikfelől az unitárius egyház Tanácsában tágas munkaköre volt mint a jószágfelügyelőség, nevelésügyi, pénzügyi bizottságok elnökének, az eklklésia gondnokának.

1892 márcziusában a család Budapestre gyógyintézetbe szállította s ott volt haláláig.

A halál hire szeptember 24-én a reggeli órákban jutott Kolozsvárra, de hivatalos tudósítás nem volt, minek következtében az E. K. Tanács tagjai kérdező táviratot intéztek a budapesti unitárius lelkészhez. A válasz csak esti hat órára érkezett meg, a városról távol levő püspök is hazaérkezvén: azon estve megtétettek az intézkedések a temetés iránt. Miután orvos-rendőri szabály szerint a halott házhoz szállítása tiltva volt, a vasuti állomástól temettetett el.

Az *E. K. Tanács* szept. 25-én rendkívüli ülést tartott, melyen a főt. püspök úr bemutatván Berde Béla tudósító levelét, a meghatottság hangján jelentette be a gyűlésnek, hogy Berde Mózsa egyh. tanácsos, több egyh. bizottságnak luzamos időn át elnöke meghalt. Az E. K. Tanács a halál feletti megilletődésének és a néhai sok irányu hasznos munkássága és többféle áldozatai elismerésének jegyzőkönyvileg adott kifejezést s egyszersmind meghatározta, hogy a temetést intézi és azon egész testületileg vesz részt. Megnyugvással vette tudomásul, hogy a főt. püspök ur a Berde Béla kérésére magára vállalta a temetési szertartás végzését.

A temetés szept. 26-án d. e. 10 órakor volt. A kolozsvári egyh. tanácsosok teljes számban, az unitárius nők és férfiak legtöbbje s a városról szép számú férfi volt össze csoportosulva a kolozsvári vasúti állomás előtti téren. A Berde család tagjai: Berde István törvysz. bíró Szolnokról, Márkos Ferencz Radnóthról, Berde Béla nejevel és rokonaival vettek részt a szomorú végtisztességtételben. Mikor a hosszú menet megindult, azonnal megnyilatkoztak az ég csatornái s mintha drága halottunkat könnyezték volna egész dél előtt hullatták az áldó cseppeket.

A temetőben megható jelenet várakozott a gyászoló seregre. A polgári dalegylet éneke kezdte meg a szertartást s azután Ferencz József ajkai nyiltak meg az imára buzgón, csendesen. Mindenki érezte annak hatása alatt, hogy a fópásztor jól ismerte a néhait, be tudott pillantani lelke gondolataiba. A jó Atyának kivételes gyermeke volt a néhai, ki Atyját szerette s mikor lehetett,

mindig megjelent templomában imádkozni. Künn az életben dolgozott és szenvedett a hazáért, gyűjtött és töprengett a jövőért, de mind a mellett is állandóan meg volt jó kedélye egészen az utóbbi két évig, mi alatt némely gondolatja igen sokszor ismétlődött, s némely eszméje igen makacsul fogjalkoztatta. Mind a mellett is hasznos, áldásos volt élete. — Az ima után a főtiszt. püspök úr szép bucsuszavakkal vált meg a sirtól.

Mi is ezzel bucsut mondunk a jó és derék férfinak, a ki sokféle foglalatossága mellett még a Dávid Ferencz-Egyletnek is, mint alelnöke, mint egyik alapító tagja valóban sok jót tett. Köz- és választmányi gyűlésein több ízben vezette a tárgyalásokat, a pénztár és a pénzügyi kérdések ügyében készséggel volt segítségre. Mi igaz részvételt kísértük sirjához s kívánunk neki csendes és boldog nyugodalmat.

Végrendelete. A végrendeletet a kolozsvári kir. törvényszék szept. 28-án d. e. 10 órakor hirdette ki. — Minden unitárius ember vegye le kalapját és úgy hallgassa meg a mi itt következik: Általános egyetemes örököse Berde Mózsa minden ingó és ingatlan vagyonának a magyar unitárius vallásközönség. Egyszer mindenkorra kifizetendőleg rendelt Berde István gyermekeinek 2000 frt, laborfalvi ekklesiának 1000 frt, kolozsvári ekklesiának 4000 frt, Mária Valéria árvaháznak 200 frt, a Kolozsvárt felállítandó vakok intézetének 5000 frt, Markos Ferencznek 1000 frtot, toroczkói iskolának 300 frtot, minden cselédnek 1—1 aranyat. *A székelykeresztúri unitárius középiskolának* 100.000 forintot, melynek $\frac{1}{5}$ része tanárok fizetésére fordítandó; *kolozsvári unitárius főiskolának* 100.000 frtot, melyből 50.000 frt a főisk. felépítésére, 50.000 frt három tanszék beállítására fordítandó. Berde Áronnak évi 500 frt, s annak a tanárnak, a ki egy évben minden órát a legpontosabban kitart, 500 frtot; szegényebb és új ekklesiáknak évi 1000 frt, tanítóknak főleg faiskola tartásért 1000 frt, főtanácsi ebédre 300 frt. Buni jószága jövedelméből Kolozsvárt 100, Tordán 50 és Keresztúr 50 tanulóknak adandó napjában 3 czipó. Korpádi jószága haszonélvezete Berde Béla és fiu utódaié; kolozsvári háza jövedelmének $\frac{2}{5}$ része a Berde és Márkos fiuknak, illetőleg laborfalviaknak adandó.

Ime Berde Mózsa meghalt és az unitárius egyház fejedelme feltámadott, s hisszük, hogy a ki e sorokat olvassa, éppen oly mélyen meg lesz hatva, s oly nagyon el fog fogulni, mint a hogy el voltunk mi, mikor végig hallgattuk a végrendeletet s a mikor írjuk ezeket a sorokat. Az ő neve áldatni fog mindörökké! Nyugodjék boldogan csendesen! Igyekezni fogunk méltón megfelelni nagy és fenséges czéljainak!

Boros György.